

Den globala kapitalmakten och demokratin

Föredrag av Johan Lönnroth på Café Demokrati 5 feb 2026

Vem hotade välfärdsstaten?

Det finns en föreställning i den svenska vänstern att det var den på den nyliberala ideologin grundade politiken som ledde till att klassklyftorna ökade och välfärdsstaten började försvagas under 1980-talet i Sverige. Och jag förnekar inte att ideologin spelade en viss roll. Men i grunden var det den globala kapitalismens förändrade produktivkrafter och produktionsförhållanden som är motorn bakom den förändrade politiken.

Vad var det då som hade hänt? När Richard Nixon i augusti 1971 på grund av överproduktion av dollar tvangs överge förankringen i guld började valutorna svaja i förhållande till varandra. Att spekulera i valutor blev ofta mer lönsamt än att producera. Det gränsöverskridande finanskapitalet omsatte 1970 cirka 10 kronor per dag världsmedborgare. Idag omsätter det mer än 1000 kronor per dag och världsmedborgare.

Dessa spekulativa flodvågor gjorde att de kredit- och valutaregleringar som Sverige haft sedan världskriget började läcka som såll. Avskaffandet av kreditregleringen 1985 – den så kallade novemberrevolutionen – hade kunnat genomföras i mer ordnade former. Och det hade varit möjligt att bromsa den flodvåg av bankutlåning som följde. Men förr eller senare hade regleringen ändå fallit. Samma sak med valutareglingen som avvecklades stegvis åren 1986 till 1989. En massiv kapitalflykt blev följden. I början av 1990-talet var svenskar största utländska fastighetsägare i Bryssel och London.

Den globaliserade kapitalismen innebar att möjligheten för särskilt små nationalstater som Sverige att styra efterfrågan med sikte på full sysselsättning försvagades. Om vi i Sverige bedrev en expansiv finanspolitik för att öka sysselsättningen och minska arbetslösheten ledde det till ökade löner vilket företagen kompenserade genom att öka priserna, alternativt flytta produktion till andra länder. När den socialdemokratiska regeringen på våren 1991 beslöt att sätta upp låg inflation i stället för full sysselsättning som överordnat mål för den ekonomiska politiken samt för detta ändamål knöt kronan till EU:s kalkylvaluta var det en bekräftelse på förändrade maktförhållanden mer än på en förändrad ideologi.

Den nya inriktningen befestades efter kronfallet i november 1992 och beslutet därefter att Riksbankens penningpolitik skulle styras av ett inflationsmål.

Svensk politik är numera generellt mer än förr beroende av krafter som vi i Sverige inte ensamma kan bemästra. De ekonomiska kriserna i början av 1990-talet och 2008 var internationella. Liksom vågen av flyktingar 2015 samt pandemin i början av 2020-talet. Och viktigast av allt: Klimatet och de vilda djuren känner inga nationsgränser. Vi måste samarbeta internationellt om mänskligheten skall överleva.

Vi måste stärka EU

När jag röstade nej till svenskt medlemskap i EU i november 1994 uppfattade jag EU som de gamla europeiska kolonialmakternas tullunion, som skulle skydda sig från konkurrensen från det globala Syd. Vi skulle tvingas köpa vara skjortor från Portugal i stället för från Indien sa jag i debatten. Dessutom uppfattade jag EU som ett hot mot den svenska modellen. Vår jämfört med EU-genomsnittet höga sysselsättningsgrad för kvinnor och vår skattefinansierade barn- och äldreomsorg hotades av ett EU, som i de flesta medlemsstater hade en patriarkal syn på familjen.

Jag trodde i likhet med nästan alla i Vänsterpartiet och i stora delar av socialdemokratin att EU mer eller mindre var hugget i sten i och med att fördragsändringar krävde enhällighet

Vi hade fel. EU:s politik är idag 30 år senare i stora stycken både rödare och grönare än Sveriges. EU driver numera frågan om att de multinationella företagen skall betala skatt där de producerar. I mars 2024 beslutade EU att kräva av de globala teknikjättar som äger sociala media att följa vissa regler som begränsar hatet och hoten. EU-domstolen beslutade att Apple och Google måste betala närmare 180 miljarder kronor i extra skatt och böter. EU är trots några reträtter på senare tid den starkaste globala kraften bakom en progressiv klimatpolitik och en politik för biologisk mångfald. Jag ångrar att jag röstade nej till EU 1994.

Jag röstade nej till svenskt medlemskap i den monetära unionen 2003. Och det ångrar jag inte. Praktiskt taget alla nationalekonomer är överens om att Europas monetära union är felkonstruerad. Man kan i ett område med stora olikheter mellan de ingående länderna inte ha en gemensam valuta och en gemensam penningpolitik utan att också ha en gemensam finanspolitik. Det som hände i Grekland efter det att landet fick euron den 1 januari 2001 är belysande. De första tio åren efter inträdet ökade produktiviteten i den tyska exportindustrin med cirka 50 procent mer än i den grekiska. Hade de båda länderna behållit sina nationella valutor hade den grekiska valutan behövt devalveras med 50% i förhållande till den tyska marken för att behålla konkurrenskraften.

Alternativt hade tyskarna, som ju tjänat på att euron var relativt svagare än vad marken hade varit, behövt överföra pengar till Grekland som ju förlorat på grund av den ur deras perspektiv alltför starka euron. Grekerna kunde ju också peka på Marshallhjälpen till Västtyskland efter kriget. Eller till stödet till östra Tyskland efter murens fall då en västtysk mark och en östtysk mark åsattes samma värde. Vilket gjorde de flesta industrier i östra Tyskland olönsamma så att de behövde stöd för att överleva. En gemensam valuta förutsätter med andra ord en på en ungefär lika produktivitetstillväxt alternativt överföring av pengar från de högproduktiva till de lågproduktiva.

Ett annat villkor för att en gemensam valuta ska fungera väl i ett område är en någorlunda rörlig arbetskraft. Om det är stor arbetslöshet i Sydeuropa är det inte så enkelt för en arbetslös att flytta till ett annat språkområde och med andra arbetsmarknadslagar. Jämför med USA. Där kan en arbetslös oljearbetare i Texas tämligen enkelt bege sig till Kalifornien om konjunkturen är bättre där. Därför fungerar dollarn i båda delstaterna.

Arbetslösheten i EU ligger idag på cirka sex procent. I USA ligger den på cirka fyra. En orsak till den lägre arbetslösheten i USA är tillgången på många lågavlönade jobb som tas av invandrare. En annan är att USA kan bedriva en aktiv finanspolitik eftersom den federala budgeten i USA ligger på nivån 10 procent av BNP. Medan EU:s budget är på cirka 1 % av EU:s samlade bruttonationalprodukt. En tredje orsak är att USA:s centralbank Fed skall bedriva en penningpolitik som ska både hålla tillbaka inflationen och arbetslösheten. Medan ECB enligt fördraget skall inrikta sig enbart på inflationen. Vilket i och för sig inte hindrade den dåvarande ECB-chefen Mario Draghi att 2012 då euron var hotad i strid med fördraget besluta köpa sydeuropeiska statsobligationer i stor skala.

Men USA:s ekonomi har ändå djupa strukturella problem. USA har under lång tid kunnat gå med väldiga underskott i både federal budget – statsskulden är på nivån 130 procent av BNP - och handelsbalans, vilket betyder att USA:s konsumenter kunnat konsumera ett par tre procent över vad USA:s företag producerar. Det har att göra med att länder med överskott placerat sina valutareserver i dollar i USA-banker, vilket har att göra med tron på USA som världens ledande militärmakt. Därför kan USA:s federala stat låna till lägre ränta än vad deras stora skulder egentligen skulle motivera.

Men nu hotas den positionen. Européer sitter i dag på häften av de utlandsägda aktierna i USA-företag och omkring två femtedelar av de statspapper som ägs av utländska investerare. Efter Trumps aggressiva politik ifrågasätter allt fler det dollarberoendet. Ekonomiprofessorn Lars Calmfors föreslår exempelvis att Riksbanken flyttar hem en del av det svenska guldet från Wall Street. Han föreslår också försäljning av USA:s statsobligationer. Liknande aktioner diskuteras i flera andra länder.

Dollarns ställning hotas också av Trumps tullar. De kan på kort sikt få en del företag att flytta sin produktion till USA. Men på lång sikt visar erfarenheten att protektionism drabbar både produktivitet och investeringar i produktutveckling. Tullarna ger de skyddade företagen nämligen stärkt konkurrenskraft utan att de behöver anstränga sig.

I mitten av juni 2025 sa Christine Lagarde, Europeiska centralbankens ordförande, att ” ’Det här är Europas globala euromoment’ och att eurons status bör höjas internationellt. Detta skulle generera vinster som: lägre lånekostnader, minskad exponering mot valutakursrörelser och skydd mot sanktioner och påtryckningar.” Ett första steg i den riktningen togs under coronakrisen då EU tog upp ett stort lån på 45 miljarder Euro. Därmed öppnades dörren för mer av gemensam finanspolitik. Nu med Trumps galna beteende stärks argumenten för ett starkare och mer sammanhållet EU. Jag anser att om EMU och EU skulle skaffa sig en gemensam finanspolitik är det dags att ompröva det svenska medlemskapet i EMU.

Den före detta ECB-chefen Mario Draghi har i en rapport hävdad att EU måste investera mellan 750 och 800 miljarder euro årligen för att klara den gröna omställningen. Det handlar bland annat om att ersätta fossila bränslen med förnybar energi, om att ta fram strategiska råvaror som Kina idag har nära monopol på samt om att få fram egna digitala plattformar som kan konkurrera med USA:s jättelika techföretag.

Ska vi följa Lagardes och Draghis råd innebär det att EU tar stora steg i federal

riktning. Vilket normalt har gett nästan alla svenska politiker och de flesta europeiska politiker stora skälvan. Göran Persson uttryckte sin skepsis så här i en intervju med Erik Fichtelius i januari 2001: ”Alla de här som drömmer om en federation får kanske rätt, men de får bara rätt om det är vi som är antifederalister som får bestämma takten.” Den förre kommunstyrelseordföranden i Göteborg Göran Johansson karakteriserade denna inställning som att gå med röven före.

Enligt min mening är det dags att gå in för ett Europas Förenade stater, där nationerna – eller regionerna i de största nationerna – blir motsvarigheterna till USA:s delstater. Självklart kvarstår stora problem med EU. Det beslut om migration och asyl som antogs i april 2024 är präglad av de reaktionära opinioner som gradvis stärkts sedan den stora flyktingvågen 2015. Men den extrema högern var emot och krävde ännu hårdare lagar. Och med de opinioner som nu präglar inte bara Sverige och Danmark, utan också de två största medlemsländerna Tyskland och Frankrike och som länge präglat Ungern, så hade migrations- och flyktingpolitiken knappast varit bättre om medlemsländerna själva fått sköta migrationspolitiken.

Vi behöver demokratisk ekonomisk makt globalt

Detta om EU. Men vad med de globala. Hur ska vi kunna bygga en mer demokratisk ekonomisk världsordning – ett slags Bretton Woods 2.0? Det system som råder idag har kallats för en monetär terrorbalans. Särskilt har de två största ekonomierna – USA och Kina - ägnat sig åt att göra den egna valutan svag för att befrämja exportindustri. Keynes föreslog i Bretton Woods att vi skulle ha en världsvaluta och en världsbank, en clearingunion, som tvingade länder med överskott större än en viss procent av BNP att sätta in på denna bank, som sedan lånade ut till länder med underskott till låg ränta. Men USA vägrade gå med på det. I stället fick vi systemet med dollarn som riktmärke för alla andra valutor, det system som havererade 1971, precis som Keynes hade varnat för.

Det är dags att väcka Keynes gamla idé till liv igen. Det naturliga vore att omvandla den Internationella Valutafonden till en sådan global bank. Det har faktiskt redan förekommit diskussioner i valutafonden att sätta tak på ländernas överskott och underskott. Och världsbankens roll som utlånare av mer långsiktiga lån borde samtidigt kunna stärkas. Men det förutsätter att båda dessa globala institutioner får en mer demokratisk beslutsordning. De rika länderna dominerar i både Världsbanken och Valutafonden eftersom styrelserna tillsätts efter hur mycket pengar olika medlemsstater bidragit med, som i ett aktiebolag. En möjlighet skulle kunna vara att de ekonomiska institutionerna får en beslutsordning i stil med det som tillämpas i EU:s ministerråd. Dessutom har USA rätt att utse chef i världsbanken medan Europa har motsvarande makt i Valutafonden. Båda institutionerna har dessutom högkvarter i Washington. Med

dagens teknik borde det vara möjligt att få möten att alternera mellan olika världsdelar och att de flesta mötena sköts digitalt.

Behovet av global beskattning

Förre världsbankschefen Branko Milanovic har i en bok om den globala inkomstfördelningen visat att den globala Ginkoefficienten, som mäter inkomstfördelningens ojämlikhet, sedan 80-talet något minskat för första gången sedan den industriella revolutionen. Det beror på att den mellanstatliga utjämningen med inkomstökningar i Kina, Indien och andra länder i det globala syd ökat så kraftigt att det tar över de ökade inkomstskillnaderna inom nästan alla nationalstater. Men det är värre med förmögenhetsfördelningen. Ett litet antal dollarmiljardärer har en mycket stor ekonomisk makt. Den rikaste en procent äger mer än 95 procent av världens befolkning. En orsak till det är att förmögenhetsskatter och bolagsskatter har sänkts eller tagits bort över hela världen på grund av risken för skatteflykt till länder med låg skatt.

Gabriel Zucman visade i boken "Gömda Rikedomar" från 2015 att skatteparadiserna är en viktig kraft bakom de växande förmögenhetsklyftorna. På 1970-talet var Schweiz det dominerande skatteparadiserna. På 80-talet kom Hongkong, Singapore, Jersey, Luxemburg, och Bahamas. Senare kom Jungfruöarna, Panama, Lichtenstein och Caymanöarna. Zucman visade också att jätteföretag som Google, Apple och Amazon skattade nästan noll. Och att cirka åtta procent av hushållens finansiella förmögenheter fanns i skatteparadis i slutet av 2013 vilket då var ett historiskt rekord. För EU var andelen ca 12 procent. Siffrorna idag är extremt osäkra.

Det har dock börjar röra på sig i jakten på skatteparadis. I USA beslutades det under Obama om en Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA) som innebär att USA:s skattemyndighet ska ha automatiskt utbytte med utländska banker. EU har antagit ett direktiv om administrativt samarbete som innebär att medlemsländerna skall utbyta information som rör beskattning.

Zucman föreslår inrättandet av ett globalt register över finansiella tillgångar som ska övervakas av Internationella Valutafonden (IMF). Han vill ha en global förmögenhetsskatt på världens rikaste - de med över 100 miljoner euro - på förslagsvis 2 procent. IMF ska ta ut källskatt på alla värdepapper i registret och sedan kan de som inte ska betala så mycket enligt respektive lands skattelagar få återbäring när de deklarerat sina innehav i hemlandet. Zucman vill också ha en global vinstskatt som fördelas på olika länder efter hur mycket ett företag producerar i respektive land. Att detta är praktiskt möjligt visas av att i USA fördelas företagets vinster på delstater. Zucmans idéer har fått global spridning och lyfts fram av politiker som Brasiliens president Lula da Silva på G20-agendan, och har lett till förslag i länder som Frankrike och Spanien.

Världen behöver också en global skatt på koldioxid. Miljöekonomiprofessorn Thomas Sterner har visat att om alla världens länder haft hälften så hög skatt på koldioxid som Sverige så hade det kanske räckt för att avvärja klimatkrisen.

Ett starkare och mer demokratiskt FN

Miljardären Robert Weil skrev i Dagens Nyheter:

”Vi går mot ett samhälle där några få har enorma tillgångar och makt, samtidigt som många får se sin ekonomiska frihet minska. Kapitalägarna påverkar framtidsfrågorna mer än politikerna, vars inflytande försvagas av ekonomiska utmaningar som i sin tur begränsar deras handlingsförmåga och gör dem beroende av kapitalägarna. Vi behöver skattesystem, baserade på globala överenskommelser, där bolagsvinster och kapitalvinster beskattas på helt andra nivåer än dagens. I likhet med problemet med global uppvärmning är lösningen komplex och ställer enorma krav på samordning. Utmaningarna blir större för varje år och resultatet av att inte agera är en katastrof.” Och 400 andra miljardärer från olika länder har skrivit på ett upprop med liknande inriktning. Jag tror dom förstår att om dom själva inte agerar hotas dom av folkliga uppror.

Jag behöver inte övertyga er om behovet av en global parlamentarisk församling. Vi skulle också behöva motsvarigheten till ett säkerhetsråd på det ekonomiska området. FN:s ekonomiska och sociala kommitté skulle kunna omvandlas till ett sådant. Fast med majoritetsbeslut. Ingen vetorätt för stormakterna.

Jag hör invändningen att dessa förslag idag är utopiska med tanke på herrar som Trump, Putin och Xi. För att inte tala om diverse lokala potentater som skickat pengar till skatteparadisens nummerkonton och inte har en tanke på att delta i sådana projekt. Men vi måste inte vara så pessimistiska. Så sent som i slutet av 1800-talets Sverige var det få som trodde på möjligheten av den allmänna och lika rösträtten. Som ändå kom två decennier senare.

Krisen lär ju vara uppfinningarnas moder. Trump, Putin och Xi varar inte för evigt.

Historiskt har imperier som försökt stänga gränserna alltid gått under. Bygget av en gränslös demokrati är en nödvändighet.